

УДК 343.122(477)

С. Є. Абламський

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПОТЕРПІЛИМ ПРАВА НА ЗАХИСТ ЗА ЧИННИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Досліджено право потерпілого на захист та проаналізовано прогалини щодо реалізації права потерпілого на захист за чинним кримінальним процесуальним законодавством України. Запропоновано відповідні зміни та доповнення.

Ключові слова: потерпілий, право на захист, реалізація права на захист, захисник, адвокат.

Як свідчать дослідження, в Конституції України [1] закріплено право кожного на захист і одержання правової допомоги. При цьому держава відповідним чином гарантує належну кваліфіковану допомогу. Це положення також передбачене в Загальній декларації прав людини [2] та Міжнародному пакті про громадянські і політичні права [3], які на міжнародному рівні мають важливе значення й ратифіковані багатьма державами, зокрема й Україною.

У зв'язку з тим, що в Україні тривають процеси державотворення, побудови демократичної та правової держави, а також євроінтеграції, на сьогодні актуальним є більш поглиблене дослідження права на захист у кримінальному провадженні, зокрема потерпілого. У науковій літературі проблемі права на захист у кримінальному судочинстві приділяли увагу відомі вчені: С. Альперт, О. Бойков, Т. Варфоломєєва, М. Гошовський, М. Коржанський, О. Кучинська, В. Нор, В. Понарін, Т. Присяжнюк, С. Савицький, М. Строгови, А. Шаповалова, І. Фойницький О. Юхно та ін. Однак, © Абламський С. Є., 2013

ряд правових, теоретичних і правозастосовних проблем, пов'язаних з реалізацією потерпілим права на захист у кримінальному провадженні, залишаються на сьогодні дискусійними, недостатньо вивченими, а окремі аспекти – взагалі не дослідженими.

Вивчення наукової літератури свідчить, що довгий час питання права на захист потерпілого, а також його процесуального статусу залишалися поза увагою вчених, практиків і законодавця. Поряд із цим, значна увага приділялась і приділяється саме правам та процесуальному статусу підозрюваного і обвинуваченого. Така турбота випливає з того, що недотримання прав підозрюваного та обвинуваченого призводить до того, що матеріали кримінального провадження визнаються у суді недійсними, підготовленими з грубими порушеннями кримінального процесуального законодавства. На нашу думку, з таким твердженням аж ніяк не можна погодитись. У цьому випадку процесуальні гарантії щодо захисту прав потерпілого втрачають свій сенс.

Як зазначив У. Блант, у США неймовірний дисбаланс між правами злочинців і правами жертв злочину відзначався до 80-х років ХХ ст. [4, с. 95]. З цього приводу О. Бойков відзначав, що розвиток процесуальних гарантій орієнтовано переважно на розуміння їх як насамперед гарантій прав особи, причому не будь-якої особи, а головним чином обвинувачуваного. Вчений підкреслив, що така орієнтація веде до спотвореного, однобокого розвитку процесуальної форми [5, с. 5]. Продовжуючи цю думку, В. Лунєєв зазначив, що потерпілі від злочину, для захисту інтересів яких й існує правосуддя, залишаються беззахисними і перед злочинцем, і перед правоохоронними органами, і перед судом... У радянський час у нас захищалися інтереси держави, у реформений час – інтереси правопорушника (підозрюваного, обвинувачуваного) і держави [6, с. 58]. У свою чергу, І. Упоров також підкреслював, що недосконалість правового статусу потерпілого ставить його в нерівне становище з підозрюваним і обвинувачуваним [7, с. 21–22], що ми й підтримуємо.

Вивчаючи цю проблему, В. Бахін, М. Когамов та Н. Карпов відзначили думку С. Теймена про те, що умови забезпечення права на захист у нас набагато ширші, ніж прийняті в американському праві. Тобто, у процесі впровадження у наше кримінальне судочинство передових положень правових систем Заходу щодо захисту прав особи ми прагнемо бути «попереду планети всієї», забуваючи про істотні відмінності нашої судово-правової системи та умов, в яких вона діє [8, с. 50–53]. У зв'язку з цим, правильно, на наш погляд, наголосив Б. Розовський, що право у своєму розвитку не може бути вищим, ніж економічна система і рівень загальної культури. Оскільки економіка України перебуває в занепаді, то у прийнятті правових санкцій варто орієнтуватися не на США чи Японію, а скоріше на Перу чи Замбію [9, с. 37–38].

У свою чергу, В. Коновалова відзначає, що практика реалізації конституційних прав у судочинстві еволюціонує у двох напрямках: а) суворе дотримання проголошених гарантій; б) вільна інтерпретація вимог, що мають місце, і тенденцій до використання нових підходів до пошуку доказової інформації, введення їх результатів в арсенал прийомів і методів, розроблених і рекомендованих наукою, при цьому тенденції другого плану почали превалювати над першими, і дослідниця висловлює подив із приводу того, що традиційних методів, виявляється, не вистачає [10, с. 131, 154]. Додамо, що законність і дотримання прав особи були й повинні залишатися основою діяльності правоохоронних органів, але це не знімає з порядку денного необхідність і потребу вдосконалення засобів протидії злочинності, оскільки традиційних засобів і методів недостатньо. Однак, при пошуку нових засобів і методів протидії злочинності не треба забувати й про захист потерпілих.

Найчастіше в науковій літературі право на захист розглядають лише в контексті забезпечення права на захист від обвинувачення. На нашу думку, таке обмеження не є виправданим. Підтвердженням цього є той факт, що і Конституція України, і зазначені міжнародні правові акти визначають, що саме «кожен має право на правову допомогу», а поняття «кожен» охоплює всіх без винятку осіб – громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України. Здійснення права на правову допомогу базується на дотриманні принципу рівності всіх перед законом. Це положення є нормою прямої дії, тому що воно закріплене в Основному законі нашої країни. Така ж норма закріплена й у ст. 10 КПК України.

В одній із своїх статей ми звертали увагу на те, що в ч. 1 ст. 20 чинного Кримінального процесуального кодексу України [11] «Забезпечення права на захист» про потерпілого не згадується. Також зазначалося, що в ч. 1 ст. 58 КПК вказано, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. У той же час у ч. 1 ст. 45 КПК зазначено, що захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Враховуючи викладене, слід констатувати, що визначення у новому КПК, хто ж саме може бути захисником потерпілого, немає. Така ж ситуація виникає й щодо забезпечення права на кваліфіковану правову допомогу, де в ч. 2 ст. 20 КПК зазначено, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного

ним або призначеного захисника, а ч. 3 цієї статті визначає, що у випадках, передбачених Кодексом та/або законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги, підозрюваному, обвинуваченому правова допомога надається безоплатно за рахунок держави. Однак і в цьому випадку право потерпілого в новому КПК не зазначено [12, с. 183].

Виходячи з цього, виникає питання: як реалізувати своє право на захист потерпілим, чому потерпілому не забезпечено право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника, чому не передбачені випадки надання безкоштовної правової допомоги? Відповіддю на ці запитання може бути лише внесення відповідних доповнень до нового КПК.

Вивчаючи практику застосування інституту захисту в дореволюційній Росії, А. Шашкова зазначила, що інститут судового захисту був відомий ще у Стародавній Греції та Стародавньому Римі. Так, у самому Римі «не було жодного будинку, який міг би обійтися без адвоката, котрий отримав назву *patronus*». Вчена зазначила, що слово «адвокат» як термін в Росії вперше було ужите у 1716 р. у Військових статутах Петра I. Одна з глав називалася «Про адвокатів та їх повноваження» і визначала їх повноваження й завдання. Таким чином, бачимо, що розвиток інституту захисту пройшов досить тривалу еволюцію. Однак, необхідно відзначити, що сьогодні чинне законодавство, пов'язане з функціонуванням цього інституту, доволі нечітко формулює та регламентує питання правового захисту потерпілих [13, с. 78].

З проведеного аналізу слід констатувати, що на сьогодні правове регулювання у сфері захисту потерпілого потребує відповідних змін і доповнень, приведення його у відповідність до міжнародних правових стандартів. З цього приводу В. Т. Маляренко зазначає, що нині лише Конституція в цілому відповідає положенням Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини та іншим міжнародним документам. Що стосується галузевого законодавства, то воно ще не переглянуте щодо його відповідності міжнародним документам і багато в чому суперечить захисту основних прав і свобод людини [14, с. 4–5]. Ця обставина певною мірою стосується й кримінального процесуального законодавства. Крім того, В. Т. Маляренко зауважив, що творці нового КПК повинні пам'ятати, що захоплення як забезпеченням прав і свобод людини, так і їх обмеженням може спричинити небезпечні наслідки, тому треба шукати таку «золоту середину», за якої і права людини, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, були б в Україні забезпечені, і злочинність не збільшувалась, а відповідні правоохоронні органи та суд одержали б можливість у розумних межах контролювати впровадження у державі [15, с. 301].

Крім того, на сьогодні гостро стоїть питання про міжнародно-правові гарантії дотримання прав людини. Як свідчить досвід, дотримання відповідних стандартів у подальшому неможливе без ефективного контролю за виконанням своїх зобов'язань державами з питань прав людини. Саме тому додатковими гарантіями захисту прав і свобод людини виступають міжнародні механізми захисту прав людини, до яких долучилася й Україна. Більше того, український досвід адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу свідчить, що процес вироблення правових засад адаптації став досить тривалим. На нашу думку, ефективність здійснення процесу адаптації національного законодавства до законодавства ЄС залежить від того, наскільки сформовано нормативно-правову базу, на основі якої здійснюватиметься адаптація. У той же час порушені проблеми не є остаточними й підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню.

Список використаних джерел: 1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Загальна декларація прав людини : від 10 груд. 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. 3. Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права : від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. 4. Блант У. Жертвы и судопроизводство в Америке / У. Блант // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Вып. 1. – 1996. – С. 93–97. 5. Колобов Г. Нужна ясная уголовная политика / Г. Колобов // Законность. – 2000. – № 3. – С. 5–8. 6. Лунеев В. В. Преступность в России при переходе от социализма к капитализму / В. В. Лунеев // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 47–58. 7. Упоров И. В. О расширении полномочий правоохранительных органов в борьбе с преступностью в России / И. В. Упоров // Российский следователь. – 1999. – № 4. – С. 21–37. 8. Бахин В. Допрос на предварительном следствии (уголовно-процессуальные и криминалистические вопросы) / Бахин В., Когамов М., Карпов Н. – Алматы : Оркениет, 1999. – 208 с. 9. Розовський Б. Г. Оцінка латентної економічної злочинності в регіоні за побічними факторами / Б. Г. Розовський // Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції з проблем боротьби з організованою злочинністю в регіоні / Центр вивчення організованої злочинності при Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2000. – С. 35–39. 10. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология / В. Е. Коновалова. – Харьков : Консум, 1999. – 157 с. 11. Кримінальний процесуальний кодекс України : від 13 квіт. 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. 12. Абламський С. Є. Окремі проблеми удосконалення інституту юридичної допомоги потерпілому при застосуванні нового кримінально-процесуального законодавства України / С. Є. Абламський // Актуальні проблеми застосування нового кримінально-процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 5 жовт. 2012 р. – Х. : ХНУВС, 2012. – С. 138–143. 13. Шашкова А. Н. Правовое регулирование института защитника в дореволюционной России / А. Н. Шашкова // Вестник Калининградского юридического института МВД России. – 2011. – Вып. № 1 (23). – С. 78–81. 14. Маляренко В. Т. Кримінально-процесуальне зако-

нодавство України: питання становлення і розвитку / В. Т. Маляренко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3–14. 15. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. – Х., 2004. – 449 с.

Надійшла до редколегії 23.04.2013

Абламский С. Е. Дискуссионные вопросы реализации права на защиту пострадавшим по действующему уголовному процессуальному законодательству Украины

Исследовано право потерпевшего на защиту и проанализированы проблемы реализации права потерпевшего на защиту по действующему уголовному процессуальному законодательству Украины. Предложены соответствующие изменения и дополнения.

Ключевые слова: потерпевший, право на защиту, реализация права на защиту защитник, адвокат.

Ablamskiy S. Y. Discussion questions of the right to the protection of victims under the current criminal procedural legislation of Ukraine

The article studied the victim's right to protection and analyzed the gaps of the victim's right to protection under the current criminal procedural legislation of Ukraine. Propose appropriate amendments.

Keywords: the victim, the right to defence, realization of the right to protection defender, lawyer.

